

Fransen zich toch nog terugtrekken en dit door beide veldheren aan Heinsius' halsstarrigheid geweten wordt, blijkt zijn betrokkenheid slechts uit het aantal brieven, waarin hij steeds weer rustig uiteenzet hoe het precies was toegegaan. Die opmerkelijke kalmte was wel het behoud van de 68-jarige raadpensionaris, die dit jaar zijn vijfde ambtstermijn inging en al van vele zijden geccomplimenteerd werd, met wat de bekroning van zijn levenswerk had moeten zijn. Een boeiende aflevering, moeiteloos door te lezen dankzij de uitnemende bewerking waarvoor niets dan lof.

J. G. Stork-Penning

L. Jaspers, C. Stevens, *Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen op het einde van het ancien régime. Een socio-professionele en demografische analyse* (Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen nieuwe reeks XXIII; Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1985, 179 blz., ISSN 0772 1188).

De transitie van de agrarische naar de industriële maatschappij ging in Vlaanderen gepaard met het verval van de huisnijverheid en een spectaculaire verpaupering. Tussen 1750 en 1850 werd het verdriet van Vlaanderen, gemeenzaam bekend als *Arm Vlaanderen*, harde werkelijkheid. L. Jaspers en C. Stevens, beiden uit het Gentse historische milieu, stellen zich tot doel enige duidelijkheid te scheppen in het relatief onbekende verloop van deze bijna spreekwoordelijke scharniereeuw en dit voor het vroegere Scheidedepartement.

Daartoe hebben ze op vrij uitputtende wijze gebruik gemaakt van de telling van het jaar IV (1795-1796) die, zeker na toevoeging van de latere bevolkingstellingen (1796-1814), zowel in oppervlaktetermen als gemeten naar het aantal betrokken gemeenten vrij representatief genoemd kan worden (circa 65%). Daarenboven hebben de auteurs het nodig geacht enkele aanvullingen en/of correcties door te voeren. Wat de bepaling van demografische indicatoren en begrippen betreft, heeft men door het inschakelen van onder meer communicantencijfers (zestiende-achttiende eeuw), doop- en huwelijksakten (1785-1789) gepoogd om naast leeftijdsopbouw, bevolkingsconcentratie, geslachtsverhouding, burgerlijke staat, gezinsdichtheid, mobiliteit ook bevolkingsaan groei, nataliteit, nuptialiteit, fecunditeit, onwettige geboorten en dergelijke te omschrijven.

Vanuit socio-professioneel gezichtspunt is bijkomende informatie nuttig gebleken daar bezitsstructuren, produktieverhoudingen en areaalverdeling niet en losse arbeiders, dienstpersoneel en textielarbeiders slechts oppervlakkig in de telling van het jaar IV behandeld werden. Vandaar dan ook het (gedeeltelijk) beroep op onder andere (on)gepubliceerde militielijsten (1806), 'nijverheids'-tellingen (1738-1739, 1765-1766, 1792, 1801-1802), landbouwtellingen (1740, 1800-1801, 1812-1813), bezits- en bedrijfsstatistieken (1800-1801 of het jaar IX in tegenstelling tot het jaar X zoals aangegeven op bladzijde 100; telling 1846), boedelbeschrijvingen en Mémoires descriptifs (Faipoult). De studie van het verzorgingspatroon is dan weer verrijkt met gegevens inzake behoefte (1801), alfabetisatie (1785) en zo meer.

Vooral uit praktische overwegingen is voor een dubbele verwerking geopteerd. Allereerst is op basis van de bevolkingstellingen (1795-1814) in combinatie met de communicantencijfers en retroacta van de burgerlijke stand en na enige classificatie (sector, beroep) en berekening (absolute totalen en procentuele verdeling; bruto geboorte- en huwelijkscoëfficiënten; Pressât-, If-, Im- en Ig-indices; sex-ratio; leeftijds piramide etcetera) een gegevensbestand per gemeente opgebouwd en in beperkte oplage als 'Werkdocumenten' uitgebracht (1983). Vervolgens is dit boek dan de aanzet tot een interpretatie van het voornoemde databestand evenals van het aanvullende bronnenmateriaal. Voortbouwend op bestaande literatuur wordt daarbij aandacht besteed aan demografische en socio-professionele verschillen op internationaal of -provinciaal en intraregionaal vlak of tussen stad en platteland. Zowel dwarsdoorsneden als lange-termijn analyses worden niet geschuwd. Met hoeveel enthousiasme dit ook is gedaan toch komt de lezer niet volledig aan zijn trekken. Dat komt enerzijds omdat de studie de massa statistische informatie uit de Franse Tijd noch in detail wil opsommen, noch volledig in haar 'terreinverkenning' wil betrekken (24). Anderzijds omdat men zich hoe dan ook niet tot de telling van het jaar IV wil beperken. De bronnenheuristic (17 bladzijden of 9,4%) is weinig omvangrijk. Dit zou in het kader van deze ('niet afgesloten') synthese geen probleem zijn, ware het niet dat: 1 de Werkdocumenten zonder een fundamentele kritische beschouwing van de gebruikte archivalia verspreid zijn; 2 de verschillen bij de lokale optekening van de telling van het jaar IV, ondanks het belang dat gehecht wordt aan intraregionale vergelijkingen, nogal verwaarloosd zijn; 3 men de context van de latere bevolkingstellingen (tot 1814!) onvoldoende toelicht of afzet tegenover die van het jaar IV; 4 de aanvullende bronnen niet kritisch belicht of op hun volle waarde (enigen in hun soort, alternatieven, betere oplossingen) besproken zijn.

Zo heeft Jan Blomme reeds voor het Land van Waas de suprematie van achttiende-eeuwse 'bevolkings'-tellingen qua regelmaat, spreiding en vooral kwaliteit in tegenstelling tot berekeningen op basis van communicantencijfers benadrukt. Bovendien wekken L. Jaspers en C. Stevens met het overzicht van het bestand aan communicantencijfers voor Oost-Vlaanderen verkeerdelijk de indruk alsof voor de Wase dekenij pas vanaf 1644 gegevens beschikbaar zouden zijn. Hopelijk is eveneens bij de verwerking van het databestand rekening gehouden met enige kinderziekten, zoals het voorkomen van een reeks communicantencijfers uit Moerbeke bij Aalst onder Moerbeke Waas (Werkdocumenten, 644).

Ten aanzien van de synthese zelf kunnen ook enige bezwaren geopperd worden:

1 De voorgestane groepering van het bronnenbestand per arrondissement, soms licht gecorrigeerd of herleid tot een opsplitsing per gerechtelijk kanton, evenals de scheiding tussen stad en platteland volgens zuiver juridisch-administratieve criteria, drukken enigszins op de intraregionale accentuering van socio-economische verschillen. Mogelijk zou een globale, weliswaar arbeidsintensievere bijsturing volgens bodem-, bedrijfs- en infrastructurele criteria een fijnere (intraregionale!) benadering toegelaten hebben. Nu zijn slechts enkele nogal arbitraire en ruwe opsplitsingen (bijvoorbeeld de streek rond Eeklo) doorgevoerd. Men kan zich trouwens afvragen of het niet zinvol geweest zou zijn om fiscale bronnen (zoals prijsij-, land- en metingboeken) of bestaande literatuur te gebruiken om de bedrijfs- en bezitsstructuren te verduidelijken in plaats van zich op de telling van 1846 te beroepen.

RECENSIES

2 Hierbij sluit een tweede kritiek aan. Gezien de bovengeschetste vraagstelling zou het bijzonder nuttig geweest zijn al het verkregen cijfermateriaal consequent en doorlopend af te zetten tegen de bevolkings-, landbouw- en industrietelling van 1846, teneinde de 'scharnier' duidelijker te horen knarsen en piepen.

3 Hoewel bevolking (54 bladzijden, of 30,1%) en arbeid (47 bladzijden of 26,2%) belangrijke fenomenen zijn in de maatschappelijke overgang van oud naar nieuw, stelt zich wel een probleem rond de behandeling van hun respectievelijke samenstellende delen. Zo geeft deze studie bijvoorbeeld niet aan waarom de mortaliteit (exclusief zuigelingensterfte) relatief karig behandeld is.

Deze opmerkingen wegen echter niet op tegen de verdiensten van dit verzorgde werk. Het ontsluiten van belangrijke kwantificeerbare gegevens kan immers niet genoeg aangemoedigd worden. Wanneer wordt het wetenschappelijke groepswerk ook goed bevonden om de (tal)rijke zestiende-eeuwse penningkohieren achtereenvolgens te verzamelen, te bekritisseren, te verwerken en te interpreteren?

J. Materné

T. Nieuwenhuis, *Keeshonden en Prinsmannen. Durgerdam, Ransdorp en Holisloot: drie Waterlandse dorpen in de Patriottentijd en de Bataafs-Franse tijd (1780-1813)* (Dissertatie Amsterdam 1986, Amsterdamse Historische Reeks XI; Amsterdam: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, 1986, iii + 276 blz., f42,50).

In de woelige nadagen van de Republiek kon het stadhouderlijk hof zonder meer rekenen op de steun van de overgrote meerderheid van de plattelandsbevolking. Deze stelling is vele tientallen jaren gemeengoed geweest onder de vaderlandse historici, nadat zij door Colenbrander in zijn bekende uitgave over de patriottentijd was gelanceerd. Dergelijke generalisaties vergaat het meestal zo, dat ze volkomen vanzelfsprekend lijken, todat iemand er een vraagteken bij plaatst.

Aldus vergaat het nu ook de beweringen aangaande de politieke voorkeuren van het platteland. Allicht niet geheel toevallig heeft een Amerikaan, W. te Brake, de knuppel in het hoenderhok geworpen, door voor Overijssel aan te tonen dat de partijen daar in de patriottentijd elk een sociaal gemêleerde aanhang hadden. Nieuwenhuis volgt in dit spoor, maar heeft het werkterrein verlegd naar wat toch nog altijd het politieke hart van de Republiek was, het gewest Holland. Zijn onderzoek richt zich op de drie Waterlandse dorpen aan de noordzijde van het IJ die gezamenlijk de ban Ransdorp vormden.

Naast de politiek-historische vraagstelling, die kortweg neerkomt op 'wie kozen waarvoor en waarom', heeft Nieuwenhuis met zijn boek echter nog een tweede bedoeling. Hij wil een dorpsmonografie presenteren waarin de verworvenheden van de antropologie zijn verwerkt. In de inleiding kenschetst hij zijn werk als 'een studie op het raakvlak van geschiedenis en antropologie'.

Afgaande op het resultaat heeft de antropologie de historicus wellicht toch minder te bie-